

947.08

P2892pub

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

947.08

P2892pUb

Filed

89-0442

Пролетарі всіх країн, єднатесь!

Б. ПАВЛОВ.

ПРОЛЄТАРСЬКА
БОРОТЬБА В РОСІЇ
ДО РЕВОЛЮЦІЇ

1905 року.

З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ
ПЕРЕКЛАВ Д. БІЛИК.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО.
КИЇВ.

К И Ї В.
2-а Радянська друкарня, Пушкінська, 4. Зам. 144—10000.
Д. В. Ц. Київ—1921.

977.03
P23/2pЦе

I.

До половини 80-тих років минулого віку робітнича класа в Росії була здана на нічим необмежену самоволю підприємців. Державна влада не пробувала навіть вмішуватися в відносини між робітниками і підприємцями. Не було ні одного закону, що хоч трохи обмежував би визиск праці капіталом. Умови життя і праці на фабриках і заводах визнала обоюдною угодою фабрикантів з робітниками, їхній „вільний“ договір. В самій річі це значило, що робітничу класу в Росії було цілком принесено в жертву інтересам і вигодам підприємців. Робітничу класу в Росії, залишена на свої власні сили і позбавлена права заводити організації, які об'єднували б робітників одного і того-ж фаху і силою цього приневольовали б фабрикантів рахуватися з їхніми інтересами, мусила ставати до праці на дуже важких умовах, аби тільки мати хату і шматок хліба. Воля умови, що робітник складав з підприємцем, була лишень покривкою для нестриманої самоволі хазяїв при визиску людей, засуджених долею на здобування собі засобів для життя працею на фабриках і заводах. Воля підприємця—це був єдиний закон, що визначував умови праці і життя сотням тисяч робітників Росії і порядкував самовільно і їхнею свободою і їхнім здоров'ям, а часто і самим їхнім життям.

Хвиля страйків і робітничих заворушень, що розлилася по фабриках і заводах Росії в 70-их роках і на

початку 80-тих, примусила уряд змінити своє відношення до робітничого життя. Уряд, що бачив в робітничому рухові небезпеку для державного ладу і стратив надію на задушення його насильницькими заходами, безсилля котрих встигло виявитись досить ясно, зробив перший крок до обмеження „свободи“ договору.

Але він не мав сили, та й не вважав це потрібним, відмовитись від оборони інтересів капіталу; і тому всі заходи, яких він вживав, мали подвійний характер: удаючи, що захищає до певної міри робітників, він в цей же час в значно більшій мірі йшов назустріч інтересам і потребам підприємців. Фабриканти, чуючи за собою підтримку влади, завжди мали можливість обминати неприємний для них закон, бо знали, що таке нехтування законом лишиться для них без кари. Не дивниця, проте, що закони, які оберігали інтереси робітників, залишались тільки на папері.

Так, наприклад, було з законом 1882 р., що забороняв користуватися на фабриках і заводах працею дітей до 12 літ і встановлював 8-ми годинний робочий день для дітей від 12-ти до 15-ти літ. З тим законом підприємці зовсім не рахувалися, і ще в 1905 році по-деяких копальнях на Уралі користувалися працею 10—13-ти літніх хлопчиків та дівчаток, що працювали по 12 годин на добу.

Під напором страйкового руху в 1886 р. уряд видав закон, що визначував порядок і умови найму робітників. В йому найшли собі місце деякі постанови, безумовно корисні для робітників і відповідні цим вимогам, що їх до цього часу звичайно висували страйкарі при страйках. Одначе поруч з такими постановами в цьому законі були й цілком інші, скеровані цілковито на оборону підприємців і наче навмисне обчислені на те, щоб показати робітникам, наскільки для уряду ближчі вигоди фабрикантів, ніж інтереси робітників. У згоді з цим законом, фабрична адміністрація одер-

жала право перед терміном звільняти робітників на випадок їх зухвальства і поганого поведення. Поруч же з тим, яке б не було важке становище робітника, як би не ображував його працедавець, як би не долічував йому грошей при виплаті його підприємець, робітник не міг покинути свого місця без дозволу суду; коли ж би він, не почувавши в собі сил, щоб далі терпіти важкі умови, серед яких йому доводилось жити і працювати, самовільно покидав працю, то на цей випадок закон 1886 р. встановлював кримінальну кару: арешт на один місяць.

Або ще один приклад: за порушення підприємцями постанов закону 1886 р. було встановлено штраф не більше 300 карб.; для робітників же цей закон не знав іншої кари, як вязниця.

Отже, закон 1886 р. показав робітникам Росії, що уряд має для підприємців і робітників дві різні мірки і що через те робітничій класі, в її щоденній боротьбі за поліпшення умов свого існування, сподіватись на допомогу уряду не треба. Робітники Росії, зрозумівши це, навчилися бачити ворога не тільки в тих, хто безпосередньо визискує їхню працю, але і в уряді, що всіма силами підтримує визискувачів.

Фабрична інспекція, що мала стежити, щоб фабриканти виконували закони 1882 і 1886 р., була поставлена в такі умови, в яких неможливо було наглядати за тим, що робиться на фабриці. На всю Європейську Росію було призначено тільки двадцять фабричних інспекторів: пересічно, на одного інспектора припадало по 1296 промислових підприємств з 43,491 робітником. Їх округи досягали велетенських розмірів; найменший з них, варшавський, займав простір 111.875 кв. верст, а деякі перевищували 400 тисяч верст. Через те, що інспекторів було мало, вони не мали змоги не тільки дійсно ознайомитися з умовами життя робітників і зрозуміти їхній побут і потреби, але навіть об'їхати

всі підлеглі їм фабрики. Так, наприклад, перший звіт московського фабричного інспектора було складено на підставі огляду лишень 174 фабрик, а володимирського — лишень 71.

Зрозуміло, при таких умовах фабриканти могли цілком спокійно й безкарно порушувати й обминати вимоги закону.

II.

Як мало не дало робітникові Росії законодавство 80-тих років, проте воно трохи поліпшило його становище, задовольнивши частину найбільш невідкладних його вимог і зменшивши цим необмежений до цього часу визиск праці капіталом. В наслідок цього воно внесло, хоча і не на довгий час, заспокоєння в схвилюване коло робітників, ослабивши страйковий рух, що досягнув найбільшого розвитку в половині 80-х років і проходив в дуже різких і бурхливих формах. Цьому сприяло також уживання промисловости, що почалося в половині 80-их років і збільшило попит на робочі руки та підняло ціну на них. Зв'язане з цим полегчення умов життя робітничої класи внесло заспокоєння в її ряди.

В другій половині 80-их років число страйків різко зменшилось в порівнянні з першою. Страйки стали відносно рідким явищем і вибухали тільки під впливом грубого порушення закону і умов найму з боку фабричної адміністрації і найбільш яскравих випадків визиску. Страйки цього часу вибухають без попереднього підготовлення і відзначаються малою свідомістю. Вони проходять не досить організовано. Ясно сформулованих вимог у страйкарів нема і в їхніх рядах виникають розходження що до мети страйку.

Лишень в деяких страйках цього часу можна зауважити ознаки свідомости й організованости. До таких страйків належав один з чергових, страйк ткачів в

Вілостоці в-літку 1887 р.: поки одні майстерні страйкували, інші працювали, підтримуючи своїм заробітком страйкарів-товаришів; страйкарям таким чином вдалося добитися підвищення платні. В вересні наступного року вибух страйк в Шуї, початий для протесту проти заведення праці на дві зміни, що зменшило заробіток робітників. Цей страйк охопив одночасно 4 великі фабрики і трівав 10 день.

Результат його був не вигідний для робітників: фабрики, хоча і ввели одну тринадцятигодинну зміну, але одночасно з нею зменшили число робітників. Проте, цей страйк, як і білостокський, свідчив про те, що свідомість спільності інтересів робітників, зайятих у різних підприємствах, перші знаки якої стали виявлятися ще на початку 80-тих років, не загинула, але розвивалась далі серед пролетаріату Росії.

На початку 90-их років промисловість перестала оживлятися: це відбилося головним чином на текстильній промисловості, що вельми потерпіла через зменшення попиту на її продукти, викликаного важкими неурожаєми, що їх пережила Росія в 1891 і 1892 р. Голодні селяне юрбами поплили до міст, щоб знайти заробіток на фабриках і заводах. Під впливом цього заробіток зменшився; а тому, що одночасно, в зв'язку з неурожаєми, ціни на хліб стали вельми зростати, то різко погіршилося становище міського пролетаріату. Велике незадоволення охопило робітниче населення міста. Подорожіння хліба викликало вуличні заворушення і сутички з поліцією в Вітебську, Заверці (Петрковської губ.) і в інших містах. В приволзьських містах, де опинилась сила безробітних і голодуючих портових робітників, вибухли голодні бунти, які уряд втихомирював військовими судами і карами на смерть.

Підприємці, користуючись з напливу селян, що шукали працю, стали зменшувати заробітню платню: робітникам треба було обороняти старі ціни, в наслідок

чого страйковий рух зміцнів. Змагання фабрикантів використати для своїх вигід важке становище, в якому опинились робітники, викликало серед них страшне обурення: під час цілої низки страйків робітники громили фабрики і псували фабричне майно.

Фабриканти, що були мало зацікавлені, в наслідок застою в промисловості, збільшенням виробу, страйки переносили легко, тому то страйки звичайно кінчалися перемогою фабрикантів: голод примушував страйкарів згоджуватися на всі їх умови. Лишень там, де страйки відбувалися організовано, вони кінчалися перемогою робітників і уступками з боку хазяїв. Так було зі страйком робітників на фабриці Хлудова в Єгор'євську р. 1892, що його підтримали робітники інших фабрик в цьому місті, і зі страйком, який в наступному році охопив сливе всі фабрики в Шуї.

Особливо широко розрісся страйковий рух в Польщі. Загальне число страйкарів в 1890—1893 р. перевищало 100 тисяч. Боротьба йшла за зменшення робочого дня і підвищення заробітку. Сутички з військом, яке викликано було для успокоєння,—звичайне явище. При страйку в Жирардові в 1891 р. побили робітників; кілька душ було вбито. 800 робітників етапним порядком вислано на батьківщину. В травні наступного року під час страйку в Лодзі спроба страйкарів „не допускати до роботи“ нестрайкарів закінчилась сутичками з військом і численними арештами. Під час одної сутички вбито 5 робітників і багато ранено. Робітники під впливом цього розпалилися: страйк охопив весь Лодзь і став загальним. Робітникам пощастило захопити тюрму й казарми; перелякані фабриканти і влада повтікали з міста. З усіх боків до Лодзі вислано військо; за їхньою допомогою страйк удалося задупити. Вбито було 50 душ.

У польському страйковому рухові брали широку участь соціалістичні гуртки й організації.

В Польщі на початку 90-тих років був широко розвинутий соціалістичний рух, що мав великий вплив на робітництво. Вплив цей позначився на цілому ході польського страйкового руху і виявився, між иншим, в тому, що на початку 90-их років польські робітники почали святкувати міжнародне пролетарське свято— 1-го травня. В цей день р. 1890 в Варшаві страйкувало до 10-ти тисяч робітників. 1-ше травня 1891 і 1892 р. відзначився страйками в Жирардові і Лодзі.

В цілком иншому становищі був тоді соціалістичний рух у внутрішніх губернях Європейської Росії. Там серед робітників не було таких великих і впливових соціалістичних організацій, як у Польщі. Після розгрому р. 1884 партії „Народньої Воли“, з неї залишались лишень невеличкі гуртки, між якими не було звязку і які не здібні були відігравати великої ролі в суспільному рухові. Поруч з цими народницькими гуртками, в половині 80-тих років в деяких містах почали виникати соціаль-демократичні гуртки, що трималися підстав наукового соціалізму Маркса і Енгельса. Першим з таких гуртків був гурток, що в 1884 р. * заснував його в Петербурзі болгарин Благоевий, один із сучасних ватажків „тісних“ болгарських соціалістів, тоб-то такий, що тримався інтернаціональних поглядів частини болгарської соціально-демократії. При кінці 80-тих років такі гуртки існували вже в багатьох містах—Вільні, Києві, Одесі, Володимирі, Шуї, Ростові на Доні і ин. На початку 90-их років вони виникли в Москві, Мінську, Самарі, Саратові, Іваново-Вознесенську. Ці гуртки склалися головним чином з шкільної молоді і найбільш свідомих робітників, яких тоді було ще небагато, але серед яких багато було начитаних і духовно-розвинених не менш від широких мас студентства. Ці гуртки в економічну боротьбу не вліщувалися і їхнє завдання обмежувалося пропагандою, цб-то самоосвітою і притяганням до своїх рядів поодиноких робіт-

ників, про яких члени гуртків знали, що вони є надійні і бажають поповнити в гуртку своє знання. Інших завдань спершу у гуртків не було. На зріст соціально-демократичного руху вони дивились, як на ступневе збільшування числа робітників в гуртках, в яких окремі робітники шляхом соціалістичних наукових занять виховувалися в соціалістичному дусі. Ці гуртки не втручалися до страйків, що пояснювалось почасти тим, що їхні члени не були ознайомлені з життям робітників.

Такі гуртки, відірвані від практичної діяльності, могли розвиватися й існувати більш або менш довго лишень в тих місцях, де не було стихійного робітничого руху, де робітників було мало і де в гуртках були головним чином інтелігенти. Там, де таких умов не було, гуртки повинні були силою обставин змінити характер своєї діяльності. Робітники, що вступали до них, вступали тільки для того, щоб здобути наукове знання, але рівночасно і для того, щоб найти відповідь на питання, звязані з щоденним існуванням, що виникали серед них. Боротьба шляхом страйків і умови життя та праці на фабриках для робітників не були такими одірваними і чужими, як для інтелігентів, ватажків гуртків. Ці питання для них були близькою, своєю справою; визискувані підприємцями вони природньо повинні були намагатися пояснити собі, як і яким шляхом вони можуть, коли не знищити цілком, то принаймні змягчити і зменшити цей визиск.

Стихійний страйковий рух, що прокинувся в першій половині 90-их років, поставив перед гуртками, що існували тоді, питання: чи продовжувати їм далі попередню освітню діяльність, чи перейти від пропаганди серед небагатьох найбільш свідомих робітників до широкої, масової агітації, тоб-то до постійного і плянового впливу на робітничу масу на ґрунті її найближчих економічних потреб. Увесь хід життя і а'окрема політичне пробудження громадянства Росії

під впливом страхів голодних 1891 і 1892 р.р. приводили гуртки до широкої діяльності, до активної участі в боротьбі між працею і капіталом. Гуртки крок за кроком, спершу в Вільні і Москві, потім в Петербурзі і ин. містах, поширюють свою діяльність і міняють її характер. Члени гуртків зрозуміли, що для розвитку класової свідомості серед робітників і для втягнення їх в плянову політичну і економічну боротьбу замало пропагувати серед них ідеї наукового соціалізму, а необхідно перш за все звертатися до робітничої класи і намагатися втягнути її в боротьбу за найближчі і тим самим для маси найбільш зрозумілі і доступні економічні вимоги. Як тільки маса почне таку боротьбу, вона дуже скоро усвідомить собі суперечність класових інтересів і зрозуміє, що головною перешкодою в цій боротьбі за поліпшення життєвих умов є сучасний політичний лад: інакше сказати, сама економічна боротьба втягне робітників в політичну боротьбу. При такій постановці завдань мінявся весь характер діяльності гуртків: замість товариств для самоосвіти гуртки були організаторами страйків і ватажками робітників в їхніх буденних конфліктах з підприємцями, що виникали на ґрунті питань про заробіток, умови праці і т. ин. Освітня діяльність гуртків залишається, але вона є тепер засобом для підготовки свідомих і освічених агітаторів.

Такий перелом в діяльності соціально-демократичних гуртків відбувся в 1894 і 1895 р.р. Приймавши, на аразок петербурзького гуртка, назву „Союзу боротьби за визволення робітничої класи“, вони починають відігравати визначну роль в страйковому русі, що хутко розвивався і в другій половині 90-их років зріс до небувалих розмірів. Проте перед тим, поки перейдемо до цього руху, необхідно об'ясувати з тими змінами, що відбулися до того часу в промисловості Росії і в її пролетаріаті.

III.

Застій, що пережила промисловість в Росії на початку 90-их років, зміняє небувалий зріст і розцвіт. Збільшення виробництва в усіх галузях промисловости починається від 1893 р. Великі розміри зиску, що їх оберігали сприятливі мита на закордонні товари, великі і вигідні замовлення, якими завоювала промисловість в Росії влада, робили будування фабрик і заводів незвичайно вигідним і приваблювали закордонні і російські капітали.

Із 14,386 фабрично-фахових підприємств, що були в Росії до 1900 р., 5,788, тоб-то 40% побудовано в 90-их роках.

Разом з цим зростом промисловости машинне виробництво витісняло ручну працю. Від 1878 до 1892 р. число парових котлів на фабриках і заводах Росії зросло від 8,510 до 14,248, парових машин—від 6,353 до 13,085, число їхніх сил—від 114,987 до 345,209.

Одночасно з цим відбувалося з'осереджування промисловости, цеб-то зростали і розвивалися голозним чином великі фабрики і заводи, які з великою продуктивністю і з великим числом робітників. В Росії великі промислові підприємства розвивались ступнево з малих і середніх, не так як у Західній Європі, де справа малася навпаки. Німецький вчений Шульце-Геверніц, що в половині 90-тих років досліджував промисловість Росії, зауважує, що пересічне число веретен, які припадають на одну фабрику в Москві і в Володимирі, більше, ніж в Англії і Німеччині. Взагалі в Росії хутчія за все збільшувалося число дуже великих фабрик і заводів. 1890 р. 46% російських робітників працювало на великих фабриках і заводах, на яких було більше, ніж 1000 робітників.

З розвитком промисловости зростали міста. Від 1863 р. до 1897 р. населення міст прибуло на 97% в

той час, коли населення Росії на 53⁰/₀. Під впливом зросту малоземелля в селах, усе більше й більше селян покидало землю і кидалось до міст. Від 1890 р. до 1900 р. по волостних правліннях менше ніж на протязі року видача паспортів зроста від 6.096 тисяч до 8.312 тисяч на рік, а на протязі 2—5 літ - від 10.510 до 193.163 на рік. Селяне, що йшли на сторонні заробітки, все рідше починають вертатися на село для хліборобської праці.

Поруч зі зростом міського населення збільшується число робітників. Це видно з таких цифр:

Число робітників в тисячах на	1887 р.	1897 р.
Фабриках і заводах	1.318 "	2.098 "
На залізницях	218 "	414 "

Отже за 10 літ число робітників зросло на 64⁰/₀. Проте далеко більше значіння для дальшого розвитку робітничого руху мала зміна в самому складі робітників. Річ у тому, що в Росії, як і у всіх країнах з капіталізмом, що тільки став розвиватися, робітники спершу набіралися головним чином з селян, приневолених в наслідок малих земельних наділів і других причин, не кидаючи праці на своїх земельних ділянках, шукати для себе в вільний від праці час побічного заробітку, щоб збільшити цей невеличкий прибуток, що давала його їм їхня земля, і цим забезпечити своє існування. Такі робітники, вступаючи на фабрику, залишались хліборобами, що кидали землю тільки на короткий час і регулярно, кожного року, як починалася на селі праця на полі, верталися з фабрик назад на село. Живучи й працюючи в місті, вони не розривали своїх зв'язків з землею. Клясова свідомість серед таких робітників не могла виникнути і розвинутиись: хоч які малі були їхні наділи, все ж вони залишались власниками, і через те питання про збільшення їх наділів інтересувало їх значно більше, ніж питання про поліпшення умов праці і життя робітників на фабриках і заводах.

В Росії робітники довше, ніж в інших країнах, зберігали цей зв'язок з землею. Низький рівень заробітку не дозволяв їм держати при собі в місті сім'ю. Селянин, що йшов на фабрику, звичайно залишав жінку і дітей на селі, рахуючись з тим, що тут їм легше буде прожити, ніж у місті. З приводу цього він весь час мав зв'язок з селом, посилав туди, зменшуючи як можна свої втрати, частину свого заробітку; в літку кидав фабрику і вертався до семі, щоб помагати їй працювати на полі, і, нарешті, зістарівшись, або ставши калікою на фабриці, що робило його нездібним більше до праці, вертався до села, доживати своїх літ.

Зазначений вище перехід ручної праці до машинного виробництва крок за кроком рвав зв'язок робітників з землею. Для машини потрібно, щоб біля неї постійно був робітник. Підприємець, що видавав великі суми грошей на машини для своєї фабрики і вводив на все нові технічні винаходи та удосконалення, заінтересований, щоб покрити свої витрати й мати з цих машин як найбільше вигоди,—через те звичайне раніш в Росії припинення праці на фабриках і заводах на час праці в полі—тепер для його було дуже не вигідним і давало великі втрати. Коли ручну працю замінили машини, таке припинення трапляється все рідше і число робітників, що йдуть в літку на село, зменшується, що в свою чергу ослаблює зв'язок з землею. Щоб це перевірити, можна поглядіти на наші фарбарні і ситце-набивні фабрики. В другій половині 80-их років з цих фабрик, що зберегли в себе ручну працю, щороку йшло на роботу в полі біля 30% дорослих робітників: а з фабрик, що перейшли до машинного виробництва,—тільки 8%.

В міру розвитку і поширення великого машинного виробництва число робітників, що працюють на фабриці цілий рік і не йдуть ніколи на польові роботи, збільшується. Ці робітники по своїм паспортам вважа-

лися і далі селянами, а справді не мали вже в селі ні господарства, ні навіть хати й були звязані з селом хіба залежністю в справі одержання паспортів і оплати податків. При кінці 80-их років уже 86% російських робітників не відходило на польові роботи. Доктор Дементев випитав більше ніж 18¹/₂ тисяч робітників, у яких 55% батьків тільки працювали на фабриках; отже, це було вже друге покоління робітників. Це саме підтверджують досліди проф. Ерісмана, які він робив на початку 90-их років. Ці досліди показали, що 63% фабричних робітників Московської губернії пішли на фабрики малолітніми. Зрозуміло, що для таких робітників село було цілком чуже: а знов селяне цих сіл, до яких вони були приписані, не могли дивитись на них інакше, як на чужих приходців.

Таким чином в половині 90-их років в Росії вже була численна кляса робітників, що не мали жадної власности. Це були вже справжні пролетарі і між ними та пролетарями найбільш розвинених в економічному відношенні країн Західної Європи різниця була мала.

При такій зміні складу і характеру робітничої кляси в Росії серед неї неминуче повинна було прокинутися пролетарська клясова свідомість, тоб-то свідомість суперечности і непримирення її інтересів з інтересами капіталістів. Хуткому пробудженню цієї свідомости сприяв швидкий зріст промислових підприємств. Робітник, працюючи поруч з сотнями й тисячами других робітників, стикаючись і розмовляючи що-дня про все, що його хвилює і обурює, зі своїми спів-товаришами праці, значно швидче й легше вияснював собі своє становище і починав свідомо розбиратися в усіх питаннях, які ставило перед ним життя. Він роздумував і розмовляв з товаришами про свої відносини до фабриканта й хутко навчився сам розбиратись і другим помагати розбиратись, в чому причина того, що їм доводиться жити напівголодним життям, а фабрикант загарбує з

їхньої праці великий баринш. Так поводи зростала клясова свідомість робітників Росії, що лягла вже досить яскравим одбитком на весь робітничий рух половини 90-тих років.

В країнах Західної Європи з розвиненою промисловістю, де пролетаріят уявляє із себе могутню суспільну клясу, яка свідомо бореться з капіталом і бере під увагу всі умови, що можуть сприяти успіхові цієї боротьби, найбільший розвиток страйкового руху спостерігається в роках найбільшого підйому і розквіту промисловости. Навпаки, під час промислових застоїв і кріз хвиля страйків спадає. Те, що страйк, початий в час підйому, значно небезпечніший для підприємців і через те має більше умов, необхідних для його успішного закінчення, ніж страйк, що відбувається в той час, коли промисловість перебуває в важкому становищі, і підприємці раді скористуватись з кожної нагоди, щоб зменшити виробництво на своїх фабриках і заводах, — обумовлюється свідомістю робітників. Свідомий західноєвропейський робітник, що бере під увагу при оголошенні страйку становище промисловости, кидає працю і ставить фабрикантові ті чи інші вимоги про поліпшення умов своєї праці саме в той час, коли підприємець цінить кожную робочу силу, коли припинення праці загрожує йому великими втратами і коли, з приводу цього, він хутчій згодиться задовольнити вимоги своїх робітників, які загрожують йому страйком.

Цілком инше ми бачимо в Росії до половини 90-тих років. Найбільший розвиток страйкового руху, в однину від Західної Європи, припадає на роки промислового застою: в час же підйому і ужвавлення промисловости число страйків різко падає. Це пояснюється стихійним, малосвідомим характером боротьби робітничої кляси в Росії з підприємцями. Велике число страйків виникло виключно в наслідок того, що підприємці під впливом зменшення, в звязку з застоєм в

промислових справах, своїх прибутків, намагалися збільшити їх через зменшення заробітної плати або іншими засобами, наприклад, частим бракуванням товарів або накладанням на робітників великих штрафів. Инакше кажучи, більша частина страйків мала оборонний характер, її викликало збільшення визиску робітників фабрикантами. Робітник в Росії розпочинав страйк не тому, що вважав дану хвилину найбільш відповідною для страйку, а тому, що чаша його терпіння переповнилась і він не міг більше покірливо терпіти утиску з боку свого фабриканта. Таке становище залежало від малої свідомости робітників Росії і неодмінно мусило змінитися, і справді змінилось в міру того, як змінювався склад і характер російського пролетаріату.

В другій половині 90-тих років промисловість в Росії переживала, як ми вже бачили, роки розвитку, а проте страйковий рух не тільки не зменшився, але, навпаки, зріс до небувалих перед тим розмірів. По цілій Росії відбувалися страйки, що відзначилися незвичайно впертим характером і організованістю. На підставі офіційних даних в страйках брало участь:

Рік	Число страйкарів підприємств.	Число учасників страйків.
1895	68	31.195
1896	118	29.527
1897	145	59.870
1898	215	43.150
1899	189	97.498

Треба при цьому зауважити, що офіційні дані значно нижчі дійсних, бо вони відносяться лишень до тих фабрик і заводів, що були під наглядом фабричної інспекції. З даних, зібраних одним дослідником на підставі часописів і журналів того часу, число страйкарів досягало в 1897 році—102 тисяч, а в 1899 р.—130 тисяч.

При цьому треба зазначити, що найбільше число страйків випадало на великі підприємства.

Робітники, що працювали в великій промисловості, становили найбільш свідомий авангард пролетаріату Росії.

IV.

В 1894 році страйковий рух був ще досить незначний. Загальне число страйкарів не перевищало 17-ти тисяч. Страйки охоплювали переважно текстильну промисловість в Польщі і Петербурзі. В Польщі йшла боротьба за зменшення робочого часу і підвищення заробітку і скінчилася невдачою, чому в великій мірі сприяло те, що в боротьбу вмішалася поліція. При кінці 1894 р. прийшло до бурхливих заворушень, викликаних несвоечасною видачою заробітку на Невському заводі в Петербурзі.

Весна і літо 1895 р. відзначилися низкою страйків, що вибухали стихійно і в наслідок цього приводили до погромів в центральній промисловій окрузі. Головними причинами страйків було зменшення підприємцями заробітку і зловживання штрафами. Найбільш бурхливі були страйки в Ярославі, де в квітні застрайкували робітники Великої мануфактури. Настрій серед робітників був мирний і вони, добиваючись заробітку і зняття штрафів, послали до Московського генерал-губернатора делегатів з проханням про оборону. В відповідь на це прохання поліція заарештувала „зачинщиків“ і викликала військо. Коли робітники почали вимагати звільнення арештованих, військо почало стріляти і вбило кілька душ. Сутичкою з військом закінчився також страйк 2.000 робітників Іваново-Вознесенської мануфактури, що виступали досить організовано: робітники, бажаючи не допустити втручання поліції, вживали великих заходів, щоб заховати повний лад і навіть, на підставі загальної згоди страйкарів, заборонили пити горілку.

В осени 1895 р. почався страйковий рух серед робітників—ткачів Вілостоку і його околиць. Застрайкувало від 15-ти до 20-ти тисяч робітників, страйк тривав біля двох тижнів і закінчився частковими уступками підприємців. В цьому ж часі в текстильній промисловості Петербурга вибухли страйки, що дали початок до широкого страйкового руху, який охопив петербурзький пролетаріят в наступному році. До того часу петербурзькі соціаль-демократичні гуртки перейшли від вузько-обмеженої пропаганди до широкої масової агітації, користуючись кожним догідним випадком, щоб вплинути на півсвідому ще робітничу масу. „Союз боротьби за визволення робітничої класи“, що в його об'єдналися ці гуртки, не був ще настільки сильним, щоб взяти страйковий рух в свої руки і ним керувати: проте відозви і проклямації, що в великому числі роздавалися на фабриках і заводах од його імені, зробили його дуже популярним серед робітництва. Роль союзу в страйковому рухові була хутчій помічною, ніж провідною. Проте йому пощастило зробити робітничому рухові велику послугу.

Від самого початку 1896 р. почали вибухати страйки в Петербурзі на окремих прядильних і ткацьких заводах. Приводом до дальшого розвитку страйкового руху послужила коронація Миколи II. Фабриканти розпустили робітників на три дні до коронації і не видали їм за ці дні платні. Це робітників обурило і при кінці травня одна фабрика за другою почали припиняти працю. Робітники не обмежились вимогою заплати за коронаційні дні. Представники підприємств, що застрайкували, числом до 100 осіб, спільно виробили свої вимоги: вони торкалися зменшення робочого часу, підвищення заробітної платні, правильної і своєчасної її видачі. „Союз боротьби за визволення“ надрукував ці вимоги в великій кількості примірників і роздав на всі фабрики і заводи. Не обмежуючись цим, він збирав

відомости про окремі зловживання на тій чи иншій фабриці і, ґрунтуючись на них, видавав відозви до робітників цієї фабрики, закликаючи їх приєднатися до страйку. Під впливом цього страйковий рух ширився, охоплюючи все нові й нові підприємства. При страйку був захований великий спокій і витрималість: союз в своїх проклямаціях кликав робітників не чинити безладдя і бешкетів, що були б на руку поліції. Загальне число страйкарів досягло 30-ти тисяч. Відомости про страйк в Петербурзі дійшли до західньо-європейських робітників, і англійські тред-юніони (професійні спілки) допомогли страйкарям присланими грошми.

Влада спершу стратила голову і відносила до страйкарів здержано, обмежуючись наглядом за зохованням ладу на вулиці. Але скоро відношення поліції змінилось. Почались поголовні арешти і ревізії: всі участки і тюрми були переповнені арештованими. Поліція насильно примушувала робітників ставати до праці, хапаючи їх на вулицях і в домах і виганяючи на фабрики. Але все це не помагало і міністр фінансів Бітте видав до робітників відозву.

В відозві він закликав робітників не вірити підкидним листівкам і агітаторам-соціялістам, що, з його слів, дбають не про добро робітників, а користуються ними для своєї злочинної мети, і припинити страйки, бо вони ведуть робітників тільки до руїни; „кожна людина повинна виконати свій обовязок по закону і жити по Божій правді: тільки така людина може бути корисна батьківщині і про неї буде дбати царський уряд; усякий, хто порушує закони, ніколи не матиме підтримки від начальства, а, навпаки, за беззаконність його заслужено покарають“.

Звичайно, що ця відозва не мала впливу на робітників: страйк продовжувався. Але крайня нужда, яку терпіли робітники, примушувала їх призадумуватися над поверненням до праці. До цього долучились натяки

і обіцянки фабричних інспекторів і фабрикантів, що уряд розгляне питання, про зменшення робочого часу законоданим шляхом.

До 18 червня страйк притих. „Робітники всюди повернули до своїх верстатів,—каже один із учасників робітничого руху того часу,—але вже не тими, якими вони їх покинули“. За час страйку робітникам довелося зіткнутися безпосередньо з урядом і це не минуло без наслідків. З одного боку—„вговорювання“, зміцнені погрозами, з другого—рішучі заходи, що їх вживано відносно страйкарів, викликали правдиву революцію в головах навіть найменше свідомих і найбільш затурканих робітників, примушуючи їх замислюватися над питанням, хто є їх дійсний друг і оборонець їхніх інтересів, а хто їх гнобитель і ворог. Тим, чим раніш цікавилися лишень одиниці і десятки, тепер стали інтересуватися тисячі. Попит на нелегальну літературу досяг небувалого ще досі зросту і значно перевищив подачу“.

Страйк мав і велике організаційне значіння. Це була не низка страйків робітників різних фабрик і заводів, а загальний страйк робітників майже всіх бумагопрядильних і ткацьких фабрик Петрограду. Страйк вели спільно: спільно вироблювано вимоги, пред'явлені підприємцям; страйкарі помагали один одному грішми, і після страйку на деяких фабриках залишилися засновані під час його страйкові каси.

Чутки про петербурзький страйк поширилися по цілій Росії і нашли відгомін в низці страйків в Москві, Нижньому-Новгороді, Володимирі, Костромі і ин. містах. Він зробив велике вражіння на уряд: під його впливом при міністерстві фінансів засідала рада з представниками промисловців в справі питання про зменшення робочого дня. Одначе, ця рада довго не працювала: час збігав, але обіцяного закону не було.

В січні 1897 р. в наслідок цього на деяких фабриках Петрограду знову почалися страйки. Уряд по-

спішив видати повідомлення, що закон про зменшення робочого дня вже виробляється. Хвилювались робітники в Москві, Серпухові, Тулі, с. Горках Ковровського повіту і інших містах.

Нарешті, 2-го червня 1897 закон видали: він встановлював 11¹/₂-годинний робочий день. Цей закон був важний не так сам собою, бо він давав фабрикантам змогу навчитися скоро, як обходити його, але великою моральною і політичною перемогою робітничої класи, що примусила уряд, який мало дбав про її потреби, піти їм назустріч.

Закон 1897 р. не припинив страйкового руху. Зменшення робітничого дня на фабриках, що платили за працю на акорд, зменшило заробіток робітників і приневолило їх добиватися його підвищення. З другого боку підприємці не перестали зловживати і це давало привід до страйків. Кінець 1897 р., а також два наступні роки відзначилися страйковим рухом, що охопив усю Росію і поширився на центральний промисловий район, західний край, південь Росії, Прибалтійські губернії, кволий страйковий рух був на Уралі і на Кавказі.

Із страйків того часу необхідно згадати страйк, що вибух в Іваново-Вознесенську і був викликаний змаганням фабрикантів зменшити число свят. Страйк охопив всі фабрики міста, що мали тоді до 20-ти тисяч робітників, і закінчився уступками підприємців.

У північному й центральному районах страйки кінця 90-их років відзначалися мирним характером і організованістю: ніяких бешкетів і погромів робітники не чинили. Проте, висилання війська проти страйків було звичайним явищем. На цьому ґрунті доходило до поважних сутичок. Так, наприклад, коли під час страйку при кінці 1898 р. на фабриці Макевеля в Петрограді поліція вночі захотіла дістатися до одної з фабричних казарм, щоби арештувати декільки страйкарів,

робітники ставили їй і викликаням нею козакам довгий опір. Коли ж, нарешті, були приневолені піддатися, поліція і козаки поступили з ними жорстоко: багато робітників били до того, що ці тратили свідомість і поважно хворіли.

Менше організованим був страйковий рух на півдні Росії. В літі 1898 р., під впливом вбивства фабричним сторожем одного з робітників, вибухли заворушення на Брянському заводі. Робітники розгромили фабричні будівлі і крамниці. З цього ж приводу і в цьому ж році вибухли заворушення в Біжецьку. В червні 1899 р. під час страйку в катеринославських залізничних майстернях частина робітників пробувала вчинити жидівський погром, але її здержали від цього соціалісти. Проте, в Миколаїві в цьому ж році соціалістам не пощастило не допустити до погрому, який почали робітники будівельного промислу, обдурені при виплаті грошей підрадником-жидом.

Найдужче розвинувся страйковий рух при кінці 90-их років в Польщі. В 1897 р. в Варшаві відбувається ціла низка загальних страйків робітників окремих ремісничих цехів. В цьому ж році вибух сильний рух в центрі польської гірничої промисловости, у Домброві, викликаний зловживаннями правління пенсійної каси робітників. Влада вислала в Домброву військо, і губернатор, скликавши робітників, заявив їм, що коли вони продовжуватимуть страйкувати, то всіх їх звільнять. Коли обурена юрба не захотіла розійтись, війська дали несподіваний стріл, поклавши на місці 5 вбитих. Цей випадок мав великий вплив на зреволюціонування польських робітників.

Закон 1897 р. був одною з причин, що збільшили страйковий рух в Польщі. На польських фабриках робочий день був значно коротший, ніж на російських. 11 $\frac{1}{2}$ -годинна норма, принята законом 1897 р., перевищала робочий день, що встановився в Польщі. Кори-

стуючись цим законом, деякі фабриканти почали робочий день збільшувати. Робітники відповідали на це страйками. Особливо великі були страйки в 1899 р. в Варшаві, де страйкувало більш ніж 30,000 друкарських робітників, механічних і на заводі шкір, а також робітників будівельного фаху в Домбровському районі, де в осени страйкувало до 12-ти тисяч робітників.

Робітничий рух в другій половині 90-тих років перший раз в Росії набрав характер загального класового руху, спрямованого на зміну соціального становища пролетаріату. Коли страйки, звичайно, відбувалися на окремих фабриках і заводах і коли випадки одночасного виступу робітників всієї галузі промисловості, в якому-небудь промисловому центрі або районі, траплялися відносно рідко, то все ж таки цю боротьбу, що проходила в розрізаних формах, об'єднувала спільність гасел, во імя яких вона велася, і вимоги, які під час цієї боротьби висували робітники. З цього погляду було ясно, що в 90-тих роках пролетаріат Росії зробив великий крок вперед по шляху своєї класової свідомості. Це було настільки очевидним, що всі сумніви, відносно існування в Росії пролетаріату такого, як в Західній Європі, повинні були розвіятись. Це бачив і уряд.

Ще р. 1895 міністерство фінансів в одному своєму таємному обіжникові писало: „В Росії, на щастя, немає робітничої класи в тому розумінню і значінню, як на Заході, і через те немає і робітничого питання. В нашій промисловості панує патріархальний уклад відносин між робітником і фабрикантом. Ця патріархальність в багатьох випадках виявляється в тому, що фабриканти дбають про потреби робітників і служачих на їхніх фабриках і стежать і оберегають лад і згоду, простоту і справедливість у обоїльних відносинах“. Та вже в рік пізніше рада при міністерстві фінансів, скликана для розглянення питання про зменшення ро-

бочого дня, писала: „Теперішній робітник вже не той. Можна побоюватися, що справа не закінчиться нинішніми великими страйками, характерними нечуваною ще досі витриманістю й силою, дисципліною, зовнішньою пристойністю і ясним формулюванням вимог що до зменшення робочого дня. Легко можна чекати нових страйків, які буде тяжче й тяжче полатодити, бо немає сумніву, що досвід буде об'єднувати робітників в щораз краще організовану масу“. Про зріст свідомости серед робітництва говорить спеціально жандармськими висловами і шеф жандармів кн. Святополк-Мірський в записці, що стосується до 1901 р.: „За останні 3—4 роки з лагідного руського парубка виробився своерідний тип напівграмотного інтелігента, що вважає своїм обов'язком заперечувати релігію і сімю, нехтувати законом, не слухати власти й кепкувати з неї“.

Не вважаючи на зріст свідомости серед пролетаріату, робітничий рух в цей час мав характер, переважно, економічної боротьби і змагав до того, щоб досягти поліпшення умов праці і становища робітників. Робітнича маса не ставила перед собою такої мети, що була б злочинною з погляду державного ладу. Робітнича маса не порушувала питання про свої політичні права і не заявляла претенсій на участь в державному управлінні. Лишень в дуже рідких випадках серед робітництва з'являлись прояви свідомости зв'язку між їхніми економічним становищем і політичним ладом. Винятком в цьому відношенні був польський пролетаріат. Ми бачили, що вже в першій половині 90-тих років польський робітничий рух ставить перед собою, поруч з економічними завданнями, завдання політичні. В другій половині 90-тих років революційність робітничих мас зростає. Святування 1-го травня стає явищем, що повторюється кожного року. Часто повторювались вуличні демонстрації, які виникали з різних причин: з приводу відкриття в Варшаві пам'ятника великому

польському поетові Міцкевичові, проводів новобранців, шанування пам'яті робітників, що згинули в сутичках з військом, з приводу виряджування на Сибір засуджених на заслання соціально-демократів і т. ин

Інакша була справа в внутрішніх губернях: тут присутність політичних елементів в боротьбі пролетаріату можна помітити лишень, як виключне явище. В цьому відношенні необхідно згадати про страйки на заводах Максвеля і Паля в Петрограді р. 1898, під час яких робітники, поруч з вимогами економічного характеру, ставили фабричному інспекторові вимогу про волю зібрань і страйків. При кінці 90-тих років спостерігаються перші спроби святкувати 1-ше травня. Від самого початку 90-тих років робітничі гуртки в Петрограді і в деяких інших містах почали скликати для святкування його тайні зібрання, на яких виголошувалися промови про значіння міжнародної солідарности пролетаріату і про завдання російського робітничого руху. Соціально-демократичні організації стали видавати прокламації, присвячені 1-му травня, і ширити їх в великій кількості серед робітництва. Р. 1899 в день 1-го травня серед петроградських робітників можна було спостерегти значний рух. На Північній мануфактурі Гука ткацький відділ не працював. Так само покинула працю частина робітників на Іжорському заводі в Колчині. На другий рік в цей день відмовились від праці робітники деяких цехів Катеринославського Брянського заводу, а в Лібаві страйкували вантажники в порті і робітники фабрики сірників.

Оце і всі зародки політичного руху, які можна спостерігти в 90-тих роках. Широкий розвиток діяльності соціально-демократичних гуртків, що об'єдналися в 1898 р. в соціально-демократичну партію, не міг повести робітничого руху на боротьбу політичного характеру. Річ у тому, що при кінці 90-тих років провідна роль в цих гуртках належала прихильникам течії, що

її потім назвали „економізмом“. Ця течія сама собою свідчила про це, що соціально-демократичний рух починає тільки зароджуватись. Прихильники „економізму“ вважали, що робітнича класа в Росії ще надто слаба і мало свідомо, щоб почати боротьбу проти тодішнього політичного ладу, і схилилися до того, щоб завдання робітничого руху обмежити тільки економічною боротьбою. Вони не перечили, що пролетаріят аби полегчити собі і забезпечити остаточну перемогу, мусить добитися політичної волі і участі в життю країни; але, вважаючи себе і робітничу класу в Росії ще надто слабою, відкладали завдання політичного визволення на необмежену майбутність і обмежували свою діяльність до допомоги економічній боротьбі робітників, керуючи страйками, організуючи страйкові каси взаємної допомоги і беручи на себе інші завдання, що в країнах з розвиненим робітником лежать не на політичній партії пролетаріату, а на професійних спілках.

Проте, всі умови, серед яких відбувалася економічна боротьба робітників Росії, ясно підкреслювали помилку, яку робили прихильники економізму, відокремлюючи економічну боротьбу від політичної і доказуючи пролетаріатові, що для успішності спроб поліпшити своє становище і умови праці йому необхідно в першу чергу добитися політичного визволення.

Велика кількість страйків, що кінчалися поразкою робітників, показувала, що для успішності боротьби необхідно організувати професійні спілки, що об'єднуювали б робітників певного фаху, сполучуючи їх в одно ціле й давали б їм матеріальну допомогу під час страйків. Наскільки жива була серед робітництва свідомість потреби таких організацій, які не мали змоги тоді існувати і працювати одверто, законно, в наслідок побоювання уряду допустити об'єднання порізаних сил робітничої класи, показує той факт, що під час страйків в Петрограді і по інших містах робітники са-

мі почали заводити тайні страйкові каси, при чому деякі з них зберіглись і продовжували свою роботу і після скінчення страйків. Переслідування урядом цих кас показало робітникам, наскільки важно було для них добитися волі спілок і зібрань.

Ці переслідування, що їх терпіли робітники під час страйків, не дивлячись на мирні форми останніх, з боку представників влади (арешти і заслання, які робила поліція, викликування війська для задушення страйків) все це приневолювало робітників добачати в уряді свого головного ворога.

Робітники добре розуміли, що закон 1897 р., який зменшив робочий час, був виданий в наслідок того, що уряд не мав иншого способу заспокоїти схвильовані фабрики і заводи і порадити собі з рухом, що все дужче зростав. Ця повільність, з якою виробляли цей закон, доказувала, що уряд не легко згодився на таку відносно незначну уступку робітникам. Мало того, далі виявилось, що при перших таких ознаках утихомирення серед робітників, уряд готовий був до крайньої міри обмежити уступки, що їх дав цей закон. Через три місяці після його оголошення міністерство фінансів почало видавати обіжники і інструкції, які всякими способами урізували ці уступки: ці обіжники збільшували кількість позачергових робіт, які допуслав закон, звільняючи від додержування закону, цілі галузі промисловости і т. ин. А крім того, закону 1897 р. далеко не завжди й додержувалися на практиці. Підприємці находили чимало засобів, щоб його обминути, а деякі з них, почувавши, що для них це мине безкарно, не боялись одверто його порушувати. В звязку з цим ще р. 1905 траплялося, що робітникам треба було починати страйк лишень для того, щоб добитися від своїх фабрикантів зменшення робочого часу до зазначеного в законі розміру.

Фабрична інспекція дивилася крізь пальці на такі порушення закону. Ось декілька цифр, що ясно показують, як вона ставилася до своїх обов'язків: на підставі урядових даних фабрична інспекція за другу половину 1900 р. і за 1901 і 1902 р.р. знайшла 4.566 випадків порушення закону 1897 р. і лишень в 152 випадках складено відповідні протоколи і підприємців, що їх нарушили, притягнуто до відповідальности.

Замість того, щоб бути органом, який стежив би за виконанням фабрикантами закону і умов, складених ними з робітниками, фабрична інспекція все більше переймала на себе обов'язки чисто політичного характеру. Уряд доручив їй стежити за тим, щоб на фабриках не було протидержавної пропаганди, вживати всіх заходів, щоб підчас страйків робітники як найхутчій ставали до праці, пояснювати робітникам, що їхні претензії не тільки незаконні, але що й їхні змагання досягнути законні права шляхом протизаконних заходів (цеб-то страйків) приведуть не до поліпшення їхнього становища, а до погіршення, бо уряд при таких умовах не може допустити здійснення побажань робітників навіть тоді, коли підприємці зі свого боку згодились на уступки. В другій половині 90-тих років фабричні інспектори дуже часто забороняли фабрикантам погоджуватися на вимоги страйкарів, бо це може привести до поширення заворушень і страйків на інші фабрики й заводи. Фабричні інспектори мали припис не приймати заяв від робітників, доки вони не припинять страйку і не стануть до праці.

Фабричні інспектори швидко призвичаїлися до свого нового поліцейського призначіння і дбайливо взялися за виконання своїх нових обов'язків. Доходило до того, що вони вважали можливим клопотатись перед начальством про заборону публичних лекцій, які, на їх погляд, могли бути шкідливі для робітників, стежили, які книжки і часописи читають робітники, скаржились,

що жандарми надто м'якко поведуться з агітаторами і цим сприяють зростові революційного руху.

Ще р. 1880 фабриканти одержали дозвіл тримати на фабриках за свій кошт поліцейських агентів. Місцевих влад це не вдоволяло і вони стали потайки призначати поліцію на фабрики в ролі робітників. Обов'язком фабричної поліції було пильно стежити і доносити начальству про все, що робиться на фабриках. Фабрична поліція повинна була зжитися з робітниками, обзнайомитися з їхнім життям, прислухатися до їхніх розмов, стежити, хто приходить до них в гості і що вони читають.

Уряд мов би навмисне робив усе, що тільки можна було робити, щоб показати робітникам, що їм нема чого сподіватися від його. Р. 1898 робітники фабрики Нечаєва-Мальцова в Гері застрайкували, домагаючись усунення зловживань адміністрації, і послали телеграму московському генерал-губернаторові, вел. кн. Сергію Олександровичу, з проханням обороняти їх. „Це не моя справа“—відповів вел. князь. Фабричний інспектор, що вів слідство з приводу цього страйку, викрив, що „управління фабрики систематично допускало цілий ряд вчинків, що прямо нарушували закон, а проте управління не притягнуто було до відповідальности, бо влада прийшла до висновку, що покарання адміністрації пошкодить її авторитетові в очах робітників і дасть останнім привод подумати, що влада зробила їм уступки. Отже пряме порушення закону не викликало кари для підприємців.

Під впливом такої політики уряду в свідомості робітничих мас відбувається великий перелом. Суворі заходи, до яких уряд брався, щоб задушити їхнє змагання до поліпшення умов праці, викликали обурення серед робітників, з'єднували їх в одно ціле і розвивали в них боевий настрій, що різко виявився в перших таки роках ХХ віку. Кожний новий страйк і кожне нове втручання уряду в страйкову боротьбу було но-

вою наукою для робітників, а наслідки цієї науки виявлялися в тому, що серед них зростала ненависть до уряду, який так одверто виступав в ролі їхнього ворога.

Перш, ніж перейти до страйкової боротьби початку нового віку, треба обзнанитися зі становищем робітничої класи в ці часи.

Промисловість в Росії, після блискучого розквіту в другій половині 90-их років, пережила на початку ХХ віку роки важкого застою. Перші ознаки кризи, що починалася, виявились зимою 1899 р. в нівнічному і західному промислових районах, де особливо потерпіла ткацька промисловість. В Білостоці припинилася праця сливе на всіх фабриках; тисячі робітників опинилися на вулиці і лишилися без шматка хліба. Це саме було в Варшаві й Лодзі, де були випадки смерти безробітних од голоду і виснаження на вулицях.

Р. 1900 промисловий застій обхопив петроградську й центральну промислові області, а також і промисловість півдня Росії. Багато дрібних фабрик цілком припинили працю, більші фабрики зменшили продукцію, звільнили значну частину робітників і зменшили платню. Так, наприклад, в Москві Прохоровська мануфактура звільнила 900 робітників, Реутовська — 1200; в Петрограді на Путіловському заводі з 12.000 робітників залишилося тільки 8.000; в Харкові Бельгійський завод зменшив число своїх робітників з 700 до 150. Одночасно зменшилася платня; напр., в Іваново-Вознесенську платня ткачам зменшилася з 11 карб. до 9, а потім і до 6 карб. Багато фабрик стало працювати тільки 3—4 дні на тиждень; інші зменшили робочий день до 8 годин.

Від початку 1901 року вибухає нафтова криза в Баку. На протязі цього року число робітників, що працювали в нафтяному промислі, зменшилось з 33 тисяч до 27½ тисяч, а заробіток зменшився на 20—25%.

Дуже відбився застій на промисловості півдня Росії і зокрема Донської області, де розвинулося страшне

безробіття. Число робітників в залізній промисловості південного району за 2 роки, від 1900 до 1902 р., зменшилося з 54.142 до 43.212.

Промисловий застій і його значіння для робітників загострилися ще через неврожаї хліба що охопили Росію, особливо її південні губернії, в 1897—1901 р. р. Вивіз хліба за кордон зменшився, а в приморських містах півдня Росії тисячі портових робітників залишились без праці. З другого боку, ціни на робочі руки дуже впали з огляду на те, що селяне через голод на селах подалися до міст шукати праці.

Розхитанність господарського життя, викликана промисловою кризою, неминуче мусила значно вплинути на настрої всіх клас громадянства в Росії, серед якого стали з'являтися і користуватися успіхом течії, що йшли проти уряду.

В той час ґрунтовно міняє свою тактику соціально-демократія в Росії. Серед гуртків і організацій, що об'єдналися в 1898 р. в соціально-демократичну партію, а також і серед заснованої в 1897 р. „Всеросійської Жидівської Робітничої Спілки (Бунда)“ панував, як ми вже бачили, економізм, тоб-то напрямок, що обмежував завдання робітничого руху боротьбою виключно економічного характеру і відкладав всякі політичні завдання на далеке майбутнє. Але вже при кінці XIX віку серед соціально-демократів чути було голоси, що настоювали на необхідности перейти до політичної боротьби і доводили, що завоювати політичну волю є чергове завдання робітничого руху. Поволі ці голоси почали ставати що раз голосніші і найшли свій вислів на сторінках закордонного нелегального соціально-демократичного часопису „Іскра“, що почала рішучу боротьбу проти напрямку, що панував в той час в партії. Де-далі проповідь „Іскри“ стала користуватися великим успіхом: щораз більше соціально-демократичних організацій приймалося її поглядом.

Нарешті р. 1901 орган прихильників чисто економічної боротьби „Рабочее Дело“ заговорив про те, що своєчасно було б почати й загальний наступ проти самодержав'я.

Все це не могло не мати впливу на робітничий рух. Число страйків, що зменшилося на початку ХХ віку, починає знову зростати, що можна бачити з таких цифр:

Роки.	Страйкувало підприємств.	Число учасників страйків.
1900	125	23.389
1901	164	32.218
1902	123	36.871
1903	550	86.832

Але не тільки збільшується число страйків, змінюється й характер їх. Робітники починають щораз більше цікавитися загально-політичними питаннями. Страйкова боротьба щораз тісніше сплітається з політичною боротьбою і щораз більше росте вплив і популярність соціально-демократичної партії серед робітничих мас.

Р. 1900 страйковий рух був відносно незначний. В цьому виявляється зріст свідомости робітників, які стримуються від страйків, знаючи, що в умовах промислового застою вони мають малу надію на успіх. Страйкова боротьба ведеться, переважно, в литовсько-білоруському районі; більшу частину страйків викликало змагання фабрикантів скасувати зроблені раніш уступки. Крім цього, спостерігається низка страйків в районах, що їх страйковий рух до 90-их років не охоплював цілком, а коли охоплював, то мало: на півдні Росії, на Кавказі і Сибіру.

1-ше травня 1900 р. відзначилося низкою вуличних демонстрацій в містах Польщі і Західного краю. В Варшаві дійшло до сутички між демонстрантами й військом, підчас якої багато ранено, арештованих було

більше 2000. У внутрішніх губерніях 1-ше травня відсвятковано в Миколаїві, де страйкували робітники деяких цехів механічних заводів, і в Харкові, де в цей день відбувся загальний страйк, що поширився не тільки на фабрики й заводи, але і на ремеслові підприємства. Робітники, скориставши з цього страйку, вимагали підвищення заробітку і зменшення робочого часу, деякі з фабрик, що страйкували, висували вимоги чисто політичного характеру: волю зібрань, спілок, страйків та друку. Разом зі страйком одбувалася вулична демонстрація.

Менш, ніж через рік, 19-го лютого 1901 р. Харків знову побачив на своїх вулицях демонстрацію, що в ній поруч зі студентами приймали живу участь і робітники, і яка закінчилася сутичкою з поліцією, що пробувала демонстрантів розігнати. Р. 1901 демонстрації стали буденним явищем по всіх найбільших містах Росії: в Петрограді, Москві, Києві, Казані, Саратові, Нижньому-Новгороді, Катеринославі і т. д. Приводи демонстрацій були різні: віддання студентів в салдати, вираджування на заслання арештованих, заслання відомого письменника Максима Горького до Нижнього-Новгороду і ин. В усіх цих демонстраціях брало участь багато робітників. Демонстранти, посуваючись вулицями, співали революційні пісні і носили червоні прапори з такими, напр., надписами: „Геть з самодержавям“, „Нехай живе політична воля“. В відповідних випадках з юрби демонстрантів виходили промовці, що говорили промови, закликаючи до боротьби проти тодішнього державного ладу. Навкруги промовців збиралися прохожі, з цікавістю прислухалися до їхніх промов. Чутки про демонстрації розійшлися по найдальших закутках Росії і сприяли тому, що обивателі почали цікавитися політикою і привикати до думки про неминучість сутички між народом і царським урядом.

Особливо великі були демонстрації р. 1901 в Москві, де вони тривали чотирі дні (23—26 лютого).

Маніфестанти ходили по всіх головних вулицях міста з червоними прапорами і співали революційні пісні. Козаки не один раз атакували і розгоняли юрбу, пускаючи в рух свої нагайї, але юрба, ще розпорошувалася спершу, збиралася знову в другому місці. В деяких частинах міста з лавок і інших причандалів, що попадалися під руку, збудовано було барикади, щоб затримати козаків. Демонстранти кілька разів пробували нападати на маніж з метою визволити заарештованих поліцією учасників демонстрації, що там сиділи. Один раз їм навіть пощастило виломати двері, але в останній хвилі їх відтиснули і розігнали козацькі нагайї і жандарми. За три дні демонстрацій поліція арештувала поверх тисячі робітників і студентів. В зв'язку з демонстраціями виникли заворушення на мануфактурах Ціндель, Прохоровській і Данилівській.

1-го травня 1901 р. демонстрації відбулися в Петрограді, Харкові, Симферополі, Тифлісі, а також в багатьох містах Польщі й Литви. Найчисленнішою демонстрацією, в якій брало участь до 3000 душ, які носили червоні прапори і портрети Маркса, Енгельса і Лясаля, була демонстрація в Тифлісі.

Підчас цієї демонстрації дійшло до сутичок з поліцією; з обох боків були ранені. Після демонстрації, Тифліс на три дні було оголошено на військово-вому стані.

В Петрограді 1-го травня припинилася праця на багатьох фабриках і заводах Виборгської сторони. Коли через кілька днів адміністрація Обухівського заводу звільнила від праці робітників, що святкували 1-го травня, то застрайкував увесь завод. Робітники при цьому вимагали як прийняття назад звільнених, так і скасування нічної праці, 8-ми-годинного робочого дня, збільшення платні і чемного поводження. Адміністрація, в відповідь на ці вимоги, звернулася за допомогою до поліції, і ця остання зажадала від робітників, обурених звільненням

від праці своїх товаришів, щоб вони розійшлися. Робітники, озброєні одним камінням, що його тут же вибирали з вулиці, декілька разів одбивали напад поліції і примушували її відступити. Війська, що прибули поліції на допомогу, почали стріляти в робітників: дали кілька вистрілів. Докладно не відомо, скільки робітників потерпіло, але пізніше виявилось, що багато із солдат стріляли не в жорбу, а вгору або в бік. Ці рішучі заходи влади не могли втихомирити робітників, і адміністрація зрозуміла, що треба піти на уступки: нічну працю скасовано, звільнених робітників наново прийнято до праці, заробіток збільшено.

Під час сутички з робітниками поліція зробила низку арештів, 37 арештованих оддано під суд, який виправдав 8 осіб, а решту засудив на різні карі, починаючи засадженням до в'язниці на 1½ року і кінчаючи каторжними роботами на 6 літ. Ця жорстока розправа звернула увагу на обухівську справу не тільки російського громадянства, але і західно-європейського пролетаріату: міжнародне соціалістичне бюро прийняло резолюцію, в якій від імені міжнароднього пролетаріату висловило гарячі співчуття робітникам Росії за їхню боротьбу проти царизму.

В осени 1901 р. демонстрації відбувались далі, стаючи що далі звичайним явищем. 1-го травня 1902 р. відбулися численні демонстрації сливе по всіх найбільших містах Росії. В Вільні, Мінську, Катеринославі й Кременчуці поліція люто скатувала заарештованих демонстрантів. В Саратові і Нижньому-Новгороді їх віддали під суд.

На початку ж травня сталася подія, що показала, наскільки зросла свідомість робітників Росії і з якою силою вони готові були протестувати проти всякої самоволі й насильства. На станції Тихоріцькій в вагоні покінчила самогубством заарештована жандармами дівчина Золотова, яку перед смертю ганебно знасиловала влада,

що її арештовала. Робітники місцевих залізничних майстерень, коли довідалися про це, напали на станційний будинок, в якому були насильники, розгромили його, побили поліцію й жандармів і настояли на тому, щоб тіло Золотової було вирито з могили для слідства. Завдяки тому, що робітники так енергійно вмішалися, уряд не зміг збути мовчанкою справу Золотової, ця справа зробила велике вражіння на все російське громадянство.

В 1902 р. страйковий рух, хоч і не вгав далі, був значно слабший, ніж в попередніх і наступних роках. Для Росії цілком новим явищем був рух сільсько-господарських робітників, що тоді був розпочався і вибух в Кубанській Області на початку 1902 р. в зв'язку з весняними селянськими заворушеннями на півдні й південному сході Росії. Цей рух мав стихійний хара́ктер і виявився переважно в руйнуванні сільсько-господарських машин, введення яких викликало було зменшення попиту на робочі руки.

Важке політичне значіння мав страйк в Ростові на Доні, що почався в листопаді 1902 р. і мав великий вплив на розвиток робітничого руху на півдні Росії та став віщуном загального страйку, який охопив південні губернії в наступному році. Почали страйк залізничні майстерні, де робітники поставили економічні вимоги: 9-ти-годинний робочий день, збільшення заробітку на 20%, знесення штрафів, усунення двох майстрів, чемне поводження і заснування школи для дітей робітників. Страйк підготовлено і він відбувся при діяльній участі Донського комітету соціально-демократичної партії, який розвинув був широку діяльність і видав за час страйку 17 проклямацій, що розійшлися в 30-ти тисячах примірниках. Вже від перших днів страйку страйкарі стали збиратися в дворі майстерень, щоб спільно обговорити становище і хід страйку. На ці зібрання, на яких виступали представники соціально-демократичного комітету, приходили робітники з усіх фабрик і заводів міста. Але

тому, що двір майстерень був надто малий і не міг вмістити всіх, хто приходив на зібрання, було постановлено перенести зібрання на передмістя. Там на протязі тижня відбувалися численні мітинги, на яких обговорювалися питання загально-політичного характеру і на які сходилося все населення міста. Іноді число зібраних досягало 30 тисяч. Зібрання прислухалося пильно до сміливих промов про злочини самодержавія, про самоволю урядників, про односторонність судів, про визиск робітників капіталістами. Місцева влада стратила голову і, не знаючи, що чинити, мовчки слухала промови ораторів, не пробуючи їх переривати. Поволі страйк зростав: він набрав характеру загального, охопивши механічні заводи, фабрики тютюну і інші міські промислові підприємства. Тоді місцева влада рішила взятись за роботу. 11-го листопаду, коли робітники вже майже розійшлися, козаки в тих, що залишилися, почали стріляти і поклали на місці 6 вбитих, а 12 важко поранених. Після того під впливом обіцянок підприємців піти робітникам на уступки страйк став зменшуватись. На 22-ий день від його початку робітники стали знову до праці.

Чутки про страйк в Ростові поширилися й викликали на знак співчуття страйки в Новоросійську і на ст. Тихорецькій, де робітничий мітинг розігнали козаки зброєю, вбили 5 робітників і багато важко поранили.

Страйки 1900—1902 р. показали, що робітнича класа в Росії пережила глибоке внутрішнє переродження і що свідомість тісного зв'язку економічних питань, з'окрема, становища робітників і умови їхньої праці, з питаннями політичними почало щораз тісніше вкорінюватися серед робітництва.

Перш за все помітно зросла серед його свідомість своєї людської гідності. Робітник в Росії початку ХХ віку не був більш забитою й затурканою людиною, що мовчки терпіла всі утиски й знущання влади і підпри-

емців: він зрозумів, що має таке саме право бути громадянином, як і його хазяїн, він тепер став готовим обороняти свою честь і гідність свою від усяких зазіхань, відкіль би вони не йшли.

На початку XX віку робітничий рух в Росії вийшов з робітничих казарм і дворів на вулиці міст. Часті масові демонстрації, що відбувалися не тільки в великих промислових центрах, але й по багатьох глухих закутках російської провінції, мали величезне агітаційне значіння, виносячи революційний рух із нелегального підп'я й примушуючи десятки й сотні тисяч обивателів, що мирно досі дрімали, на всі способи обмірковувати причини, які викликали ці демонстрації, і мету, до якої йдуть їхні учасники. Участь робітничої класи в політичній боротьбі зміцнила її зв'язок з нелегальними партіями. Пролетаріат почав давати революційному рухові сотні і тисячі гарячих і енергійних борців за волю. З 600 політичних в'язнів, що в 1903 р. були в київській тюрмі, 371 було робітників: з 170 революціонерів, що сиділи в нижнегородській тюрмі, 31 належало до робітничої класи.

Помітний зріст громадського незадоволення, широкій розвиток політичної боротьби, близька участь в цій боротьбі робітників, примушували уряд замислитись над тим становищем, яке склалося. Тими жорстокими заходами, яких він вживав в боротьбі з усіма ворогами — розстрілами, шибеницями, масовими засланнями, тілесними карами і ин., звичайно не можна було дати собі ради з робітничим рухом, що все зростав. Уряд, розчарувавшись в цих засобах, починає шукати нових засобів боротьби з революцією і в розпачу рішається на спробу взяти робітничий рух в свої руки, звільнивши його від впливу нелегальних партій. Відомо, що ця спроба не тільки що не мала успіху, але тільки загострила тодішнє становище, прискоривши цей вряв, що сколихнув Росію в 1905 році.

VII.

Ще в 1896 р. начальник Московської охранки, колишній революціонер і зрадник, Зубатов почав намовлювати заарештованих за страйки робітників відмовитися від політичної агітації, обіцяючи їм за те допомогу московської влади в змаганню поліпшити умови праці. Мабуть, деякі з заарештованих робітників попались на цю удку і, можливо, мимохіть зробилися помішниками охранки. Зубатову при їхній допомозі пощастило шляхом інтенсивних арештів звести ні-на-що працю московської соціально-демократичної організації, що розвинула була перед цим широку агітацію і користувалася великою популярністю серед робітничих мас.

Зубатов, рахуючись з розвитком страйкового руху, прийшов до висновку, що поліція повинна вжити всі сили, щоб мирно поладнати всі сутички і конфлікти між робітниками і підприємцями, намовляючи останніх піти на деякі уступки робітникам. Московський обер-полицмейстер Трєнов, що цілком співчував поглядам Зубатова, подав в 1898 р. генерал-губернаторові доклад, написаний від його імени Зубатовим, в якому докладно описував, якої політики повинен триматися уряд відносно робітничого руху. Небувалий до цього часу розвиток робітничого руху в цій записці пояснюється впливом агітаторів, що організували соціалістичні гуртки. Для цього, щоби успішно боротися з такою агітацією, необхідно дати робітникам змогу законним шляхом поліпшувати своє становище. „Доти, доки революціонери проповідують чистий соціалізм, — писали Зубатов і Трєнов, — з ними можна давати собі раду одними репресивними заходами, але коли вони починають використовувати для себе дрібні недомагання законного ладу, одніх репресивних заходів мало, і треба негайно вирвати з-під їх ніг самий ґрунт“. Для цього необхідно усунути ті недомагання істнующого ладу, що хвилюва-

ли робітників, дати їм змогу законним шляхом добиватися поліпшення своєї долі.

В 1898 р. в Західньому краю переведено масові арешти серед місцевих організацій „Бунда“. Арештованих привезли до Москви, де Зубатов увійшов з ними в переговори і доводив їм, що жидівський пролетаріят може чекати поліпшення своєї долі тільки від допомоги йому самодержавної і необмеженої влади, що стоїть по-над клясами і тому здібна допомогти трудящим. Зубатову вдалося деяких із заарештованих переконати, що до своїх благих замірів, що до свого співчуття до замірів єврейських робітників. Вони повірили, що заходи, на які вказав Зубатов, дійсно зможуть вирішити робітниче питання в Росії, і готові були в самому Зубатові вбачати „великий чинник робітничого руху“.

Ці агенти Зубатова, повернувшись з Москви, після звільнення їх з в'язниці, на чолі з Марією Вільбушевич почали організовувати в містах Західного краю „єврейську Незаможну Робітничу Партію“, протиставляючи їй „Бундові“, який, на їх погляд, через висування на перший план завдання революційного характеру, цим сам затримує розвиток економічної боротьби і перешкоджує зростові професійних організацій єврейського пролетаріату. „Незалежні“ вводили до своєї програми підвищення культурного рівня робітників шляхом заснування культурно-економічних організацій. Коли не рахувати Мінську, де вони користувалися підтримкою одного з помішників Зубатова, жандармського офіцера Васілева, „незалежним“ не вдалося добитися хоча б трохи визначного успіху. Їх спроби заснувати в Вільні і в других містах свої організації майже не вдалися. Це пояснювалось опіром з боку „Бунда“, який мав великі симпатії поміж єврейським робітництвом.

Сам Зубатов жалівся згодом на ту популярність, яку мав „Бунд“, вказував на те, що в Західньому краї дітей вчили з проклямацій і відозв „Бунда“. Зрозумі-

ло, що працівникам „Бунда“ при таких умовах не тяжко було вивести на чисту воду агентів Зубатова і пояснити робітникам справжнє значіння їхніх спроб відірвати робітничу масу від боротьби за широкі ідеали соціальної перебудови і зосереджувати всю увагу і всі зусилля на дрібних питаннях щоденної дійсності.

Організація „єврейської Незалежної Робітничої Партії“ це була лише одна із спроб Зубатова запанувати над робітничим рухом в Росії. Зубатов мав незвичайно широкі пляни. Він бажав би бачити всю Росію вкритою професійними робітничими організаціями, що були б під невсипучою контролею охренок і поступали б по їхнім вказівкам. Ці організації повинні були позбавити інтелігентів-революціонерів підтримки широких мас робітництва і цим зробити їхню діяльність нешкідливою. Соціалістичні партії настільки небезпечні для уряду, наскільки вони опираються на маси. „Без маси ціна революціонерів—гріш,—писав Зубатов.—Урядові треба добитися, щоб „революційний штаб залишився без армії, а для цього треба переконати робітників, що законним шляхом, при підтримці уряду, вони досягнуть більше, ніж революційними засобами. Уряд повинен був допустити легальні організації робітників. Уряд, стежучи за їх діяльністю і керуючи нею через своїх агентів, що належать до цих організацій, матиме змогу спрямувати всі змагання робітників на поліпшення їх становища і життьових умов та не давати їм вмішуватися в політичну боротьбу. В основі діяльності робітничих спілок, на думку Зубатова, повинні бути такі принципи: заміна революційної науки наукою, що висуває повільне поліпшення побуту робітників шляхом засобів, позбавлених насильного характеру, проповідь переваги самодержавної форми правління над усіма іншими, як такої, що не залежить від впливу тої чи іншої суспільної класи і містить в собі третейський принцип.

Заснування „Незалежної єврейської Партії“ це була перша спроба здійснити фантазії Зубатова: скоро за нею прийшла друга. На весні 1901 року в Москві засновано при допомозі Зубатова і його агентів „товариство взаємної допомоги робітників механічного виробництва“. Поруч з взаємною допомогою членів цього товариства його завданням була культурно-освітня діяльність, влаштування загально-освітніх лекцій і зібрань для обговорювання робітничого побуту. Спершу товариство користувалося значним співчуттям між робітниками. Його зібрання, на яких, при участі професорів університету, обговорювалися умови праці і життя робітників в Росії і за кордоном, приваблювали чимало учасників. Скоро поруч з цією організацією виникає друга — „Рада робітників механічного виробництва“, що складалася з представників робітників всіх районів Москви і зосереджувала в собі відомости про всі конфлікти і сутички, що траплялися між підприємцями і робітниками. До „Ради“ робітники подавали скарги на фабрикантів, а Рада досилала на фабрики і заводи своїх уповноважених, щоб їх перевірювати. Таке вмішування „Ради“ і охранки, що стояла за її плечима, в відносини робітників до підприємців перелякало останніх і вони стали слати в Петербург жалоби на Зубатова, обвинувачуючи його самого та його агентів в підбурюванні робітників проти їхніх хазяїв і в влаштуванні страйків; в своїх скаргах вони між иншим вказували на те, що під впливом діяльності Ради стало збільшуватися число страйків не тільки в самій Москві, але і в близьких повітах. Проте, скарги лишилися без наслідків, бо уряд в той час високо цинив діяльність Зубатова. В жовтні 1902 р. йому дали вищий службовий ранг і призначили завіда-телем окремим відділом департаменту поліції.

Від того часу Зубатов, якому підлягали всі охранки, мав змогу робити свої поліцейські досвіди у всеросійському розмірі.

Спроби заснувати товариства, подібні Московському, робляться і в інших містах: у Києві, Катеринославі, Костромі, Харкові, Царицині і ин., але ніде вони не мали такого успіху, як в Москві. Невдачою закінчилася ще підпринята перед цим спроба агентів Зубатова заснувати своє товариство в Петрограді. Зубатовці, що приїхали з цією метою з Москви, не найшли співчуття серед петроградських робітників і одночасно натрапили на перешкоди з боку тутешньої поліції, що негативно ставилася до спроб Зубатова.

Навпаки, в Москві товариство робітників механічного виробництва користувалося великим впливом серед робітників, що пояснювалось частинно слабкістю місцевої соціально-демократичної організації, яка не встигла ще очуняти після розгрому її при кінці 90-их років. В цей час, коли по всій Росії хутко зростав революційний рух і по всіх великих міських центрах відбувалися численні проти-державні демонстрації,—в Москві агентам Зубатова 19 лютого 1902 р., в річницю визволення селян, пощастило улаштувати святочне увітчання пам'ятника Олександрові II, яке відбувалося при патріотичній маніфестації, що привабила десятки тисяч робітників.

Ця маніфестація виявила вищий розквіт діяльності зубатовських організацій в Москві. Від 1902 року розвиток Московського „товариства“ припиняється, і воно починає губити співчуття у робітників, що розчарувалися в йому після того, коли переконалися, як мало завдяки йому змінилось їхнє становище, як мало поліпшилися умови їхнього життя і праці.

Влітку 1903 р. виявився повний крах спроб Зубатова і стало ясно, що, не дивлячись на всі зусилля його агентів, революційний настрій робітників росте далі. На початку цього року проводирі „Єврейської Незалежної Робітничої Партії“, на чолі з доктором філософії Шайкевичом, зневірившись в досягнення

хоч би трохи значніших наслідків в Західньому краї, де вони не мали сил боротися з організаціями „Бунда“, які „зміцнили“ і здобули собі повне довіря робітників, перенесли свою діяльність до Одеси. Там Шайкевич зорганізував „Союз робітників-металістів“, що для відріжнення від московського товариства ставив собі завданням не тільки культурно-освітню працю і взаємну допомогу своїх членів, але й боротьбу за поліпшення умов життя і праці пролетаріату, збільшення заробітної платні і зменшення робочого дня. В процесі подій, одеський „Союз“ в-літку 1903 р., проти своєї волі, був змушений взяти діяльну участь в страйках, які вибухли в Одесі і ступнево перейшли в загальний страйк, що охопив увесь південь Росії і прийняв політичний характер. Уряд, налякавшись цього страйку, закрив Союз, заарештував його проводирів, заслав Шайкевича в Вологодську губерню і звільнив Зубатова з посади.

Так сумно закінчилася діяльність уряду славнозвісна зубатовщина. В наслідок усіх спроб Зубатова зупинити розвиток революційного руху й зміцнити самодержавний лад виникло лишень загальне незадоволення з діяльності уряду, що виявив своє безсилля, й страх перед зростом революційного настрою в країні. До робітничого руху, що пережив спроби зубатовщини, були притягнуті відсталі й незацеплені ще досі боротьбою верстви робітничої класи, які збільшили його силу та інтенсивність.

VIII.

Від зими 1902—1903 р. промисловість Росії, яка пережила від 1899 р. застій, почала оживати. Разом з цим зріс страйковий рух. Робітники поспішали користати з промислового оживлення і з попиту на робочі руки, що виник в наслідок його, аби добитися поліпшення свого становища, яке різко гіршало в часи

застрою. Під кінець зими і під кінець весни 1903 р. страйковий рух поширився на всю Росію. В усіх великих і малих промислових центрах вибухали страйки. Деякі з них відбувалися дуже бурхливо. В цьому відношенні треба згадати про страйк в Златоусті.

Робітники державного заводу в Златоусті застрайкували в березні 1903 р., відмовились прийняти робітничі книжки, в яких були надруковані пункти, що встановлювали карі за страйки і табель штрафів і недолічувань. Губернатор, який прибув з військом, запропонував робітникам вибрати депутатів для переговорів: робітники довірливо згодилися на це, але вибрані ними депутатів арештовано і вивезено з міста. Схвильовані робітники, обурені за обман і насильство над своїми представниками, зібралися в числі до 5-ти тисяч осіб і зажадали від губернатора визволення заарештованих. У відповідь на це жадання губернатора наказав військові стріляти в робітників. На місці лягло трупом 69 робітників, а більш 100 поранено. На другий день праця на заводі відновилася, але від того часу златоустівські робітники затаїли в своїй душі велику ненависть до уряду.

Поруч зі страйками по цілій Росії відбувалися численні демонстрації, які точнісінько так само кінчалися сутичками з військом. Особливо багато відбулося страйків на Кавказі і в Південній Росії. 2-го березня в Ростові на Дону місцевий соціаль-демократичний комітет улаштував численну демонстрацію. Під час сутички демонстрантів з поліцією смертельно поранено пристава. Місцева влада, скориставшись цим, віддала декільки випадково пійманих нею демонстрантів під суд, який де-кого з них засудив на кару смерті, а решту на каторжні роботи.

Загальний страйк, що охопив влітку 1903 р. всі промислові центри Кавказу і півдня Росії, почався одночасно в Баку й Одесі.

В Баку 20-го червня застрайкували робітники нафтової промисловости. До них поволі приєднювалися залізничники, трамвайні робітники, робітники пароплавів, ремісничних майстерень, служачі ресторанів, робітники будівельного фаху, двірники, співробітники часописів і навіть частина поліції. Загальне число страйкарів досягало 50-ти тисяч осіб. Робітники вимагали 8-ми-годинного робочого дня, підвищення заробітної платні на 20%, заснування шкіл, народніх театрів і лікарень на рахунок підприємців. Коли пішли перші чутки про бакінський страйк,—кинули працю робітники фабрик і заводів Тіфлісу, де і без цього робітництво хвилювалося з приводу заслання на Сибір чотирьох соціально-демократів і 1-го червня, коли їх провозжали, улаштували демонстрацію, в якій брало участь до 10 тисяч осіб. Страйк хутко перекинувся від одного до другого підприємства і установ міста, і 14-го липня, на заклик соціально-демократичного комітету, страйк став загальним. Три дні пізніше почався загальний страйк в Батумі.

В Одесі початок до загального страйку дав 1-го липня страйк робітників залізничних майстерень, до яких зараз таки в найближчих днях приєдналися портові робітники, матроси, кочегарі і, нарешті, всі місцеві заводи, фабрики й майстерні. Страйкарі, числом до 50-ти тисяч, поставили такі вимоги, як і робітники в Баку; на деяких фабриках крім того домагалися, щоб була виборна адміністрація. Весь час в місті відбувалися мітинги, на яких йшла боротьба між Шайкевичом та його прихильниками, що настоювали на виключенню всяких політичних вимог і на поміркованости в економічних вимогах, і соціально-демократами, які намагалися поширити рямці боротьби і вказували робітникам на зв'язок між їхнім становищем і політичним ладом. Соціально-демократи видали й поширили десятки тисяч примірників проклямацій, які з захопленням читали робітники і

які одверто поширювалися по всьому місті. Майже щодня відбувалися політичні демонстрації. Щодня скликалися мітинги, на які іноді приходило 40—50 тисяч учасників. Сутички з поліцією і владою, що пускала в роботу нагаї й багнети, зробилися звичайним явищем. Страйк тривав біля трьох тижнів і на весь цей час жвава торгівля і промислове життя в Одесі цілком замерли.

Таку саму картину цілковитого припинення праці й торгівлі можна було бачити і по других містах, охоплених страйком. З Одеси страйк перекинувся до Єлисаветград, Миколаїв, Київ, Катеринослава, Олександрівська, Конотопа, Феодосії, Керчі. В усіх цих містах робітники, що припинили працю, тисячними юрбами ходили по місті і закликали всіх робітників приєднатися до страйку: на вулицях зупиняли кінні й електричні трамваї і примушували їх вертатися в депо. В Києві до 2000 страйкарів залізничників лягло на рельси, щоби припинити рух. Поліція й козаки напали на них: дійшло до сутички, під час якої козаки дали три сальви, кладучи на місті 4 вбитих робітників і 20 ранивши. Ця жорстока розправа викликала злобу серед робітників цілого міста і полегчила поширення страйку. Багато фабрик, приєднуючись до страйкарів, не ставили своїй адміністрації жадних вимог, зазначаючи, що мета їхнього страйку чисто політична.

Ті уступки, що на їх довелося піти підприємцям для своїх робітників, звичайна річ, не вичерпують собою значіння загального страйку 1903 р. Далеко не всюди робітники досягли хоч би часткового здійснення своїх вимог. Більше всіх виграли від страйку відсталі верстви пролетаріату, що далекі були до того часу від руху і тому терпіли найбільший визиск з боку підприємців. Значіння страйку 1903 р. криється значно глибше: він явився віщуном того руху, який обхопив Росію два роки пізніше і захитав царський трон, що здався

перед тим непохитим. Він втягнув в політичну боротьбу великі маси пролетаріату Росії, що не приймав до того часу участі в цій боротьбі.

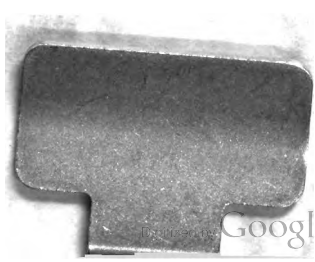
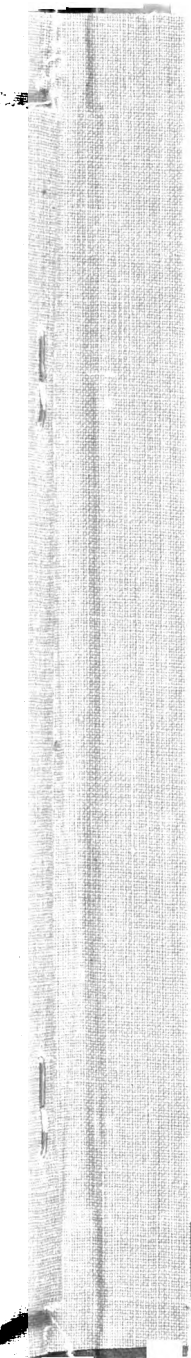
Разом з тим він поклав кінець зубатовщині, підірвав її значіння не тільки на півдні, але і по всій Росії. Це яскраво виявилось в початому в вересні 1903 р. страйкові московських друкарських робітників, які раніш були цілком під впливом агентів Зубатова і трималися осторонь від усякої політичної боротьби. Страйк відзначався великою організованістю: плян його завздалегіть було вироблено на зібраннях представників усіх друкарень: на цих зібраннях були намічені загальні для всіх робітників вимоги, що містили в собі поруч з вимогою підвищення платні й зменшення робочого дня, вимогу прийняття однакових для всіх друкарень колективних умов. Страйкарі відмовилися говорити в окремих власниках друкарень, вимагаючи однакових уступок од усіх підприємців. Професійна спілка друкарських робітників, що виникла під час страйку, скоро прийняла програму соціально-демократичної партії, позначивши цим, що агенти Зубатова цілком стратили свій колишній вплив на робітників, що зубатовщині гризшов кінець.

Суперечки про те, які завдання має перед собою робітничий клас в Росії: чи повинна вона обмежитись боротьбою за поліпшення умов життя і праці на фабриках і заводах, чи їй необхідно поширити рамки боротьби і добиватися політичного визволення робітників, суперечку цю вирішило само життя, яке доказало, що пролетаріат Росії не може сподіватися на дійсне полегчення своєї долі доти, доки не завоює для себе політичних прав, доки не матиме змоги широко розвинути свою класову боротьбу, доки його спілки й організації не матимуть змоги одверто й вільно працювати. Життя вчило, що в умовах самодержавного ладу класова боротьба пролетаріату неминуче мусить

стати боротьбою політичною і що в наслідок цього повалення ладу, що існував в той час, повинно бути безпосередньою і найближчою метою робітничого руху, здійснення якої полегшить і відкриє шлях для дальшої боротьби за визволення праці. Робітнича класа в Росії перед початком XX віку добре засвоїла цю життєву науку. Значний цей вже був крок вперед, який вона зробила за короткий час і завдяки якому вона стала авангардом революції в Росії, доказавши, наскільки мали рацію російські соціаль-демократи, коли говорили, що революція може запанувати в Росії тільки, як революція робітників.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
947.08 P2892PUB C001
Proletarijska borotba r Rosil do revol

3 0112 094710669